

РОЗДІЛ II. РЕЛІГІЯ І ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

А. Колодний (Київ)

СВОБОДА СОВІСТІ ДЛЯ І В МАС-МЕДІА

Ця актуальна проблема до цього часу не стала об'єктом уваги наших релігієзнавчих досліджень. Тут спрацьовує традиція радянських часів, коли про таку свободу не могло бути й мови із-за тотального панування комуністичної ідеології. Опійний підхід до релігії, абсолютизований ленінізмом, призвів до того, що, по-перше, в країні мала право на суспільне буття лише антирелігійна й антицерковна інформація. Релігійні погляди були витіснені на рівень індивідуального і побутового функціонування й то із значними обмеженнями і постійним контролем. По-друге, практично були відсутні конфесійні видання і видавництва. Якщо й видруковувався один часопис – “Православний вісник”, то й то його видання мало прагматичну зорієнтованість – сприяти наверненню в православ'я тих греко-католицьких парафій Західної України, які після так званого Львівського собору 1946 р. були поглинені Московською православною Церквою. По-третє, декларована свобода совісті, право на сповідання будь-якої з релігій практично не могла бути зреалізованою, бо ж вона мала можливість виявити свою функціональність в аспекті вільної релігійності (і то із значними застереженнями) лише на особистісному рівні, але не як свобода віровизнань, бо ж держава певною мірою фаворизувала лише приручене нею Московське православ'я, а вже належність до інших віровизнань розглядала як небажане (а то й вороже щодо системи) релігійне збочення. До того ж, офіційну реєстрацію в країні мало лише 9 віровизнань. Належність до інших була пов'язана з ризиком ув'язнення. По-четверте, в ті часи була відсутня власне вільна преса, а відтак – і вільна журналістика. Радіо і телебачення були державними, а газети й журнали – органами певних партійних, громадських або державних організацій-інституцій, які мали всіляко обстоювати правомірність антирелігійної зорієнтованості комуністичної ідеології.

Відтак, повторимося, проголошена Конституціями, різними правовими законами і декретами свобода совісті в добу тоталітаризму не поширювалася на засоби масової інформації, не існувала ДЛЯ них. Вона не виявлялася і в інформаційному змісті цих засобів.

Перш ніж розглядати питання співвідношення релігії, Церкви і мас-медіа за умов демократичної України, визначимося в тому понятійному апараті, яким маємо користуватися при аналізі означеної в назві статті проблеми. Так що ж означає свобода совісті ДЛЯ мас-медіа? Насамперед, це право на існування світських і релігійних періодичних видань.

Свобода релігії у нас виявляється в тому, що на початок 2001 року різними церквами, релігійними організаціями було заявлено про вихід 222 газет і журналів. І тут ми маємо тенденцію до їх щорічного кількісного зростання. Наведемо відомі нам офіційні цифри : 1993 рік – 32, 1994 – 53, 1995 – 63, 1996 – 85, 1997 – 122, 1998 – 160, 1999 – 173, 2000 – 194. Конфесії мають вже доступ до радіо і телебачення, вийшли в систему Інтернет.

Водночас існує право (і це вияв реальної свободи совісті) на публікацію матеріалів атеїстичного змісту в світських мас-медіа, а також видання атеїстичної періодики. Останньої на цей час в Україні немає. Українські автори друкуються в російському вільномудчому часописі “Здравый смысл”.

Свобода совісті, а відтак і свобода релігії, зреалізовує себе також через свободу віровизнання. Право на це також забезпечене в Україні і у видавничій сфері, про що свідчать нижче наведені кількісні показники періодики різних церков та релігійних течій станом на 1 січня 2001 року: Українська Православна Церква Московської юрисдикції – 64; Українська Православна Церква Київський Патріархат – 16; Українська Автокефальна Православна Церква – 2; Богородична церква – 2; Незалежні православні громади – 1; Українська Греко-Католицька Церква – 24; Римо-Католицька Церква – 11; Союз євангельських християн-баптистів – 10; Громади Церкви Христа – 1; Громади євангельських християн – 1; Союз Християн віри євангельської – 9; Вільні церкви ХВС –

4; Незалежні громади п'ятидесятників – 6; Церква Божа України – 1; Церква Півного Євангелія – 12; Українська християнська євангельська церква – 1; Громади харизматичного напрямку – 3; Церква Живого Бога – 1; Церква Адвентистів сьомого дня – 7; Церква АСД реформістів – 1; Новоапостольська Церква – 1; Пресвітеріанська церква – 1; Собор незалежних євангельських церков України – 1; Закарпатська реформатська церква – 1; Німецька євангельсько-лютеранська церква – 1; Українська лютеранська церква – 1; Об'єднання іудейських релігійних організацій України – 5; Всеукраїнський конгрес іудейських релігійних громад – 2; Об'єднання хасидів Хабад Любавич – 12; Духовне управління мусульман України – 3; Духовне управління мусульман Криму – 1; Незалежні громади мусульман – 3; РУНВіра – 3; Рідна віра – 1.

Кількість періодичних видань конфесій в Україні ніхто не лімітує. Тому дивним видається те, що, скажімо, Свідки Єгови України, маючи біля 700 громад, не мають свого українського часопису, а користуються виданнями українською мовою часописів “Вартова башта” та “Пробудись”, які виходять в Брукліні (США). Те ж саме можна сказати і про Церкву Ісуса Христа Святих останніх днів, яка має 58 офіційно зареєстрованих громад і не має в Україні своєї періодики. Водночас є релігійні течії, які маючи всього 10-15 громад, видрукують 1-2 періодичні видання.

Ми не маємо тут наміру аналізувати зміст конфесійних періодичних видань у плані актуалізації ними проблем свободи совісті і дотримання ними ж її принципів у своїх публікаціях. Зазначимо лише, що тут чітко проглядається декілька тенденцій: історичні і кількісно домінуючі Церкви прагнуть обмежити свободу совісті лише правом на своє існування, подеколи навіть вимагаючи від держави обмежити можливість появи в країні і поширення нових релігійних течій, а відтак і їх видань; критичне, часто звulгаризоване і тенденційне, а то й образливе, подання інформації про історію, віровчення, обрядову практику, спосіб життя і діяльність інших конфесій, церков, релігійних спільнот; прагнення охарактеризувати свою конфесію як єдино істинну релігію, підхід при цьому до інших як до псевдорелігій чи церков у лапках, а до їх послідовників – як до еретиків, схибників, прихильників сатани тощо.

Відтак конфесійна преса, якщо вона розрахована на масового читача, а не лише на послідовника цієї релігійної течії, цим самим порушує не лише право за умов гарантованої свободи совісті на плюралізм світоглядних інформацій, а й такий принцип цієї свободи, як право вільно вірити, вибирати віру і церкву. Водночас тут порушується ще й відомий принцип Святого писання: не лжесвідч. В тому разі, коли журналіст подає хибну, тенденційно підібрану інформацію, він свідомо лжесвідчить, а відтак не лише свідомо виявляє свою несумлінність, а й бере за ці лжесвідчення гріх на свою душу.

Отже, свобода совісті в конфесійних мас-медіа не існує. Вона у нас виявляється лише в світських виданнях. Але це, знову ж таки, залежить від світоглядних і конфесійних уподобань редакцій газет і часописів, їх кореспондентів і дописувачів, від підвладності їх домінуючій в країні громадській думці, навіть від світоглядних орієнтацій і політичних настроїв фінансового утримувача. Зрідка з'являються у нас в газетах заяви атеїстично мислячих видатних діячів науки і культури. А загалом публікаціям атеїстичного змісту певно що дорога на сторінки газет, скоріше із-за моди на релігійність і певну боязнь осуду з боку релігійної громадської думки і дещо фаворизованих державою церков, закрита.

Протягом останнього півріччя Центром релігійної інформації і свободи Української Асоціації релігієзнавців вибиралися публікації про релігійне життя із понад тридцяти світських періодичних газетних видань України. Метою цього заходу було виявлення того, наскільки актуальним для преси України є це життя, і з'ясування того, наскільки в його висвітленні журналісти дотримуються Конституційно закріплених принципів свободи совісті. Питання це надзвичайно актуальне і водночас майже не вивчене. Не помилюся, якщо скажу, що журналісти (за незначним винятком) не вміють працювати з релігійним матеріалом. Певно тому вони й звертаються до нього не так часто. Якщо оцінювати це відсотками, то матеріали з релігійного життя в газетах і на один (так їх мало) не потягнуть. І переважно вони є не свої, а запозичені з інших видань або ж з інформаційного поля Інтернету.

А між тим релігія та її репрезенти – релігійні організації нині виступають активним чинником духовного відродження. Зріс їх суспільний статус. Якщо в недалекому минулому зараховувало себе до віруючих лише 5 відсотків респондентів, то нині таких вже більше 70

відсотків. Зросло число віруючих серед молоді, інтелігенції, чоловіків, соціально активних прошарків населення. Можна сказати, що релігійність в Україні стала масовою. Але це не відчувається із змістовної наповнюваності газетних публікацій. Про релігію тут пишуть не часто і то ситуативно: чи то в переддень якогось великого релігійного свята, чи то з нагоди візиту якогось значного релігійного діяча, чи то з приводу якоїсь скандальної події в житті тієї чи іншої церкви, громади, в міжконфесійних чи внутрішньоцерковних відносинах та ін. Так, про іслам газети згадали лише у зв'язку з нищенням талібами буддиських святинь в Афганістані, про православ'я і католицизм – у зв'язку з можливим приїздом в Україну Вселенського Патріарха Вафоломія і протилежними оцінками приїзду в Україну Папи Івана Павла II. Іудейську тематику в газетах актуалізують події на Близькому Сході та масовий приїзд щоосені хасидів в Умань. Про греко-католицизм згадали, коли помер глава УГКЦ кардинал Любачівський. Майже зникла останнім часом із шпальт газет тематика, пов'язана з новими релігійними течіями. Хіба що дехто в мемуарному тоні інколи пише про Велике Біле Братство, намагаючись навіть на своїй діяльності з його ліквідації нажити собі якийсь політичний капітал. Ці дописувачі навіть не знають те, що нинішнє Біле Братство вже далеко не те, яким воно було в час, коли в його керівництві був Ю.Кривоногов – т.зв. Іоанн Свами. Поза оком журналістів знаходяться чисельні претестантські течії України, а між тим їх велика благодійницька діяльність варта широкої уваги і схвалення. Нічого газети не пишуть про харизматичні церкви, але ж саме тут ми спостерігаємо нині найбільш інтенсивне оновлення християнства, сприйняття його молоддю.

Відзначимо те, що журналістів цікавить не релігія сама по собі як специфічна сфера духовного світу особистості, як складне духовне явище, що має поліфункціональну природу. Вона для них постає скоріше у вигляді її зовнішніх виявів, в діяльності її окремих носіїв або ж релігійних спільнот – громад, монастирів, церков тощо. Якщо скажу, що серед кореспондентів газет відсутні професіонали-релігієзнавці (за винятком К.Гудзик – із “Дня”, Ю.Дорошенка – тепер із “Столиці”, К.Щоткіної – із “Дзеркало тижня”), то цим не погрішу проти істини. І це зрозуміло. Таку розкіш може допустити конфесійне або ж спеціалізоване видання. Журналісту масових газет приходиться писати статті на велике різноманіття тем, із багатьох складних питань широкої палітри суспільного та індивідуального життя, до того ж писати оперативно, без якихось очікувань. Де тут може бути вузька спеціалізація і глибоке осягнення об'єкту уваги. Тому й працюють журналісти, яким доручають (окрім іншого) подавати матеріали з релігійної тематики, на шляхах пошуку якихось сенсацій, на рівні висвітлення подій, які часто не є типовими для життя тієї чи іншої конфесії, але вловлені журналістом на слух, є тим фактиком, який сам по собі ще ні про що не говорить.

При цьому навіть назва публікацій не завжди є коректною, формує хибні погляди на ті чи інші сторони релігійного життя. Розкривши газету, ми ще часто можемо прочитати набране великими буквами щось на кшталт: “Люди з іншого життя”, “На біса попам собор”, “Від мене пішов чоловік ... до Бога”, “Погляд на Папу з готелю”, “Священики насилують монахинь”, “Сексуальні ігри в монастирях”, “Лукава “злука” українського розколу” і т.п. А між тим в цих часто образних заголовках виявляється образа почуттів віруючих, тенденційна оцінка їх способу життя тощо. Так, заголовок публікації “З повій в ... попаді” з газети “Сьогодні” явно підриває авторитет жінок священиків. Заголовок статті із “Фактов” “Свідок Єгови... гвалтував дочку” також має тенденційний підтекст, покликаний формувати негативну громадську думку щодо носіїв цієї релігійної традиції.

Подібні публікації явно зорієнтовані проти свободи совісті, ображають почуття віруючих, викликають небажані збурення у відповідних конфесіях, породжують їх скарги до державних органів і редакцій цих газет з проханням спростувати брехливу інформацію. Але тут скоріше треба було б звертатися до суду, щоб заставити газету матеріально компенсувати нанесені моральні кривди. А між тим газетарі часто не спішають навіть із словесними вибаченнями. Так, щось не видно реакції редакції газети “Факти” на прохання Українського бюро релігійної організації Свідків Єгови спростувати фальшивку про “єговіста-гвалтівника”, бо ж, як виявилось, серед її членів названий “свідок” не значиться.

Особливою спритністю в публікаціях статей з релігійної тематики, що мають назви ще часів домінування атеїзму, відзначається газета “Слава Севастополя”. Так, явне порушення свободи віровизнань, спотворене описання історії і віровчення Церкви Ісуса

Христа Святих останніх днів дає ця газета в статті з тенденційною назвою “Плюс мормонізація всієї країни”.

Релігійне життя – надто делікатна сфера. Щоб не писати неправду, не виявляти тенденційність чи конфесійну заангажованість, журналісту варто самому законтактувати з тією релігійною течією, про яку збираєшся писати, поспілкуватися з її вірними. Завжди відкриті для співбесіди з журналістами і двері Відділення релігієзнавства Інституту філософії імені Г.С.Сковороди НАН України. Тоді й не появляться статті, в яких мормонів проголошують багатожонцями, Патріарха Філарета оголошують главою Української Православної Церкви, свідкам Єгови приписують віру в пекло, індуїстів розглядають як послідовників Будди. Не появився б такий казус, який мав місце в газеті “Високий Замок”, коли в повідомленні про смерть кардинала Любачівського – глави УГКЦ було вміщено світлину митрополита Володимира Стернюка. Шкода, але такі й подібні нісенітничі ще часто звучать в публікаціях некваліфікованих журналістів. Тут їм навіть знадобився б той “Релігієзнавчий словник”, який ми видрукувати ще в 1996 році.

Найбільше ігнорувань свободи віровизнань ми віднайшли в тих інтерв’ю, з якими виступають на шпальтах світських газет керівні діячі різних конфесій і церков. Тут має місце явне спотворення вчення інших конфесій, образа їх діячів, неприйняття політики інших церков. Добре, що газета “Факти” позбулася свого постійного дописувача єпископа Павла, який всі інші конфесії, окрім православ’я, називав “заїжджими торгівцями словом Божим”. “Мертвою гілкою від Лози виноградної – Церкви істинної” у нього були “ось ці меноніти, Свідки Єгови, Армія спасіння, адвентисти, мормони, баптисти, учні Христа” та інші релігійні течії, які нібито “не мають плода спасіння”. Всі вони йменуються єпископом як секти, хоч давно ці конфесії мають церковне оформлення. Публікація подібних інтерв’ю і розмірковувань на шпальтах світських газет явно не сприяє толерантизації міжконфесійних відносин в країні, роздмухує зневагу до послідовників тих конфесій, про які читач газетного матеріалу більше нічого не знає.

Наші газети в останні роки перетворилися в засіб пропаганди позавіросповідної містики. Вони майже щодня видруковують різні гороскопи, сонники, просте порівняння яких уже засвідчує їх надуманість. Але ж людину, яка в це вірить, такі передбачення і поради тримають протягом дня, а то й тижня, місяця в постійній нервовій напрузі, чеканні пророкованого. Певно що преса наша мала б турбуватися про психічне здоров’я своїх читачів і не піддавати їх свідомість таким жорстоким випробуванням. Особливо відзначається у рекламуванні різних знахарів, цілителів та провидців “Високий Замок”. Тут йому варто було б запозичити у “Хрещатика” досвід інформування про християнський календар свят, про ті народні звичаї та традиції, які з ними пов’язані.

Журналіст має рахуватися з тим, що Конституція України і закон “Про свободу совісті та релігійні організації” кожному громадянину країни надали право свободи світогляду й віросповідань. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігійні вірування за своїм вибором або ж взагалі не сповідувати їх. Віруюча людина має право особисто чи ж колективно справляти релігійні обряди, проводити релігійну діяльність. Лише закон (наголошую на цьому, бо ж журналісти не завжди з цим рахуються) може обмежити це право в інтересах охорони громадського порядку та безпеки, дотримання справедливих норм моралі, забезпечення доброго здоров’я, захисту прав і свобод інших громадян. Варто мати на увазі і те, що в Україні жодна з релігій законом не проголошена обов’язковою. Ми живемо в полісвітоглядному і поліконфесійному суспільстві. Це засвідчено Конституцією України. Визнана нашою країною “Загальна декларація прав людини”, яка була прийнята ООН ще в 1948 році, дає право будь-кому у нас вільно шукати, одержувати й поширювати інформацію та ідеї, будь-якими засобами і незалежно від державних кордонів. Тому не слід релігійне місіонерство, навіть у тому випадку, якщо його здійснюють зарубіжні провісники якоїсь релігії, розглядати як протиправну лінію, а благодійницьку діяльність релігійних спільнот подавати як підступний засіб навернення в якусь “небажану для журналіста” конфесію.

Відтак свобода совісті має існувати не лише ДЛЯ мас-медіа. Вона повинна мати місце і в змісті тих матеріалів, які подаються нашою світською пресою про релігію. Свобода совісті в мас-медіа це: по-перше, визнання права людини на вибір світоглядів і конфесій й не кваліфікування її вільного вибору як якогось злочину чи збочення; по-друге, це рівне ставлення до різних конфесій, релігійних течій, церков, хоч може в душі

журналісту деякі з них є антипатичними, небажаними для України тощо; по-третє, сприйняття як чогось нормального того способу життя і діяння, яким живе послідовник тієї чи іншої конфесії, та чи інша релігійна спільнота, описання його таким, яким він є, без будь-яких заангажованих своїм світоглядом оцінок і тенденційних описань.

В.Климов (Київ)

ПИТАННЯ СВОБОДИ СОВІСТІ В КООРДИНАТАХ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ІНФОРМАЦІЮ ТА ЗАСОБИ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Масив проблем на стику інформаційної діяльності, свободи совісті, релігійної свободи і національного законодавства слід віднести, поза сумнівом, до одного з найскладніших і, в той же час, до найактуальніших у країні, яка все ще переживає період переходу від одних соціальних і духовних умов існування та орієнтирів до інших. Надзвичайно складна, тонка і чутлива вже за своєю природою ця комплексна сфера людської життєдіяльності ледь не щоденно дає все нові приклади того, як правова невизначеність, суб'єктивна упередженість чи свідомий політичний інтерес окремих соціальних груп або групок, що діють у релігійній сфері, нагромаджують все нові суспільно резонансні проблеми за невирішеності багатьох старих.

Судячи з аналізу засобів масової інформації країн, що утворилися на пострадянському просторі, висвітлення питань свободи совісті і, зокрема, релігійної свободи, релігійно-церковного життя загалом залишається проблемою не лише для України, а властива практично всім.

Всі ми є свідками того, в наскільки гострі перетворилися у тій чи іншій інтерпретації засобів масової інформації і без того складні проблеми взаємовідносин між українськими православними церквами і всіх їх з Російською православною церквою; навколо підписання Меморандуму про несприйняття силових методів у міжконфесійних відносинах, візиту папи Римського в Україну, запровадження ідентифікаційних кодів, передачі церквам відбудованих та реставрованих державою культових споруд та ін.

Причин подібних складнощів у поширенні чи оприлюдненні інформації стосовно релігійної сфери, на наш погляд, кілька:

1. Швидкий перехід цих країн до якісно нових, а відтак відмінних від попередніх соціально-політичних реалій, що докорінно міняли як основоположні в державі духовні пріоритети, орієнтири та цінності, так і місце релігії й церкви у державі та суспільстві, ставлення держави до інституту Церкви.

2. Якісно нова іпостась засобів масової інформації, які за принципово інших умов мають виконувати притаманну їм функцію – інформувати про події та явища в усіх галузях, у т.ч. духовно-релігійній, а не безвідмовно агітувати, пропагувати, реалізовувати в державі ідеологію правлячої партії, що відтепер поставило перед засобами масової інформації невідкладне завдання мати кадри, професійно готові до такої роботи.

3. Масштабна актуалізація питань, пов'язаних з діяльністю Церкви як з окремою і самостійною суспільною силою, що, по-перше, в умовах ліквідації колишніх явних чи прихованих обмежень різко зросла чисельно (на початок 2001 р. в Україні діяло 25,1 тисяч релігійних організацій 87 церков, конфесій і течій, що в кілька разів перевищує статистичні показники 20-літньої давності); по-друге, на відміну від інших соціальних орудників має впродовж останніх років стабільно високий рейтинг довіри більшості населення. Поява Церкви вже не як елемента спекулятивного декору у президіях, а як реальної і впливової суспільної сили, змусило засоби масової інформації досить активно звертатися до релігійно-церковної проблематики, більш чи менш вдало оприлюднювати навіть такі гострі питання, як:

- міжцерковні, міжконфесійні відносини на новітній конфесійній карті України;
- історично справедливе і юридично обґрунтоване повернення культових споруд, церковного майна ;